

Adam Lityński

O trzecim statucie litewskim w czterechsetną rocznicę

Palestra 33/3(375), 83-91

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Powolywanie się na komentarze nic do sprawy nie wnosi, gdyż napisałem: „Pomijam oczywiście komentarze do k.k., które powyższą uchwałą cytowały.”

A tak ubocznie: komentarz J. Bafii i in. (wyd. z 1987 r.) ani w tomie I, ani w tomie II na s. 143 nie cytuje uchwały SN VI KZP 41/70.

II. Gdyby p. Kwiatkowski znał pracę Cieślaka i Weigend oraz moją książkę, to nia napisałby, że stanowisko SN zostało zaakceptowane w literaturze z powołaniem się w przypisie 5 na przegląd orzecznictwa H. Rajzmana.

A tak ubocznie: E. Weigend to Ewa Weigend, a więc nie „Weigenda”, jak pisze p. Kwiatkowski.

III. P. Kwiatkowski twierdzi, że nie zmienił treści uchwały SN. A więc zacytujmy:

P. Kwiatkowski (s. 114) „W razie wymierzenia łącznej kary grzywny przekraczającej 1000 zł (obecnie 20.000 zł — podkreśl. moje Z.K.) należy określić zastępczą karę pozbawienia wolności zarówno wtedy, gdy kara łączna powstała z połączenia grzywny przekraczającej tę wysokość, jak i wtedy, gdy kara ta powstała z połączenia grzywien, z których żadna nie przekraczała tej wysokości.”;

Sąd Najwyższy (OSNKW z 1970 r. nr 10, poz. 120, s. 14): „W razie wymierzenia łącznej kary grzywny przekraczającej 1000 zł należy określić zastępczą karę pozbawienia wolności zarówno wtedy, gdy ta kara łączna powstała z połączenia grzywny nie przekraczającej 1000 zł z grzywną przekraczającą tę wysokość, jak i wtedy, gdy kara ta powstała z połączenia grzywien, z których żadna nie przekraczała tej wysokości.”

Została więc treść zmieniona, czy nie?

IV. Zaznaczając, że kara łączna w wyroku łącznym nie może stwarzać większej dolegliwości, pisał p. Kwiatkowski o „zamiennikach”, a ja napisałem o „zastępczej karze pozbawienia wolności”. To różne problemy.*

Leszek Sługocki

* Na tym zamykamy polemikę między Autorem glosy sędzią drem Zbigniewem Kwiatkowskim a adw. drem hab. Leszkiem Sługockim, uważając sprawę za dostatecznie wyjaśnioną.

Redakcja „Palestry”

KARTKI Z HISTORII

ADAM LITYŃSKI

O TRZECIM STATUCIE LITEWSKIM W CZTERECHSETNĄ ROCZNICĘ

Czterysta lat temu, 28 stycznia 1588 roku, król Zygmunt III Waza zatwierdził nowy Statut litewski z mocą obowiązującą od

Trzech Króli 1589 roku. Miał obowiązywać — jak się okazało — przez dwa i pół stulecia i przetrwać upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Nie był jednak statutem pierwszym. Litwa, która długo obchodziła się bez prawa stanowionego, w XVI wieku w ciągu zaledwie sześćdziesięciu lat zdobyła się aż trzykrotnie na kompleksową kodyfikację swojego prawa sądowego. W czasach, kiedy tempo życia i przemian było stosunkowo słabe i czas biegnął powoli, było to zjawisko bezprecedensowe. Najwybitniejszy badacz prawa litewskiego Juliusz Bardach tłumaczy — przekonywająco — ten fenomen zbiegiem rozmaitych czynników stanowiących katalizatory przemian w Wielkim Księstwie Litewskim: przekształcenia unii z Polską, przemiany społeczne wewnątrz Wielkiego Księstwa wyrażające się przede wszystkim w emancypacji szlachty litewskiej spod przewagi możnowładztwa, wreszcie odrodzeniowe otwarcie na nowości szeroko pojmowanej kultury, w tym kultury prawniczej, wyrażającej ówczesnie m.in. tendencje kodyfikacyjne.¹

Pierwsze informacje o pojawieniu się zamierzeń kodyfikacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim pochodzą z 1501 roku, ale prace nad I Statutem podjęto znacznie później. Bardzo niewiele wiadomo o redaktorach statutu; najczęściej jako przypuszczalnego kierownika prac nad statutem wymienia się kanclerza Wielkiego Księstwa i wojewodę wileńskiego Olbrachta (Wojciecha) Gasztołda.² Po sporach i poprawkach przyjął go sejm wileński z lat 1528/1529, a wielki książę nakazał wprowadzenie go w życie od 29 września 1529 roku. Rozciągał swoją moc na wszystkich mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego, niezależnie od stanu, z wyjątkiem jednak mieszczan miast na prawie niemieckim których mieszkańcy posługiwali się odrębnymi źródłami prawa. Tekstem autentycznym był tekst ruski. Statut podzielony był na 13 rozdziałów, a składał się z 282 artykułów. Oprócz prawa sądowego — prywatnego i karnego oraz procesu — zawierał przepisy ustrojowe, odnoszące się zwłaszcza do władzy książęcej, służby wojskowej oraz prawa szlachty, jak również przepisy o ustroju sądów. Normy i instytucje czerpały przede wszystkim z litewskiego prawa zwyczajowego, w mniejszym stopniu z prawa rzymskiego, kanonicznego, a także sasko-magdeburskiego. Jednakże instytucje recypowane stanowiły najwcześniejszą postać przenikania praw „uczonych” do prawa litewskiego i stworzyły grunt do szer-

¹ J. Bardach: *Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym* (w:) J. Bardach: *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 10.

² Tamże, s. 17 i n.; J. Bardach: *O I Statucie litewskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, t. XXVIII, z. 2, s. 241 i n.; tenże: *Z najnowszych badań nad historią prawa litewskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1980, t. XXXII, z. 2, s. 205; T. Czacki: *Dzieła*, t. III, Poznań 1845, s. 555; W.I. Piczełta: *Litovskij statut 1529 g. i jego istočniki* (w:) *Statut Velikogo Knjažestva Litovskogo 1529 goda*, red. K.I. Jablonskis, wyd. Akad. Nauk BSRR, Mińsk 1960, s. 17–18.

szej recepcji tych pierwiastków w II Statucie.³ Statut I nie stanowił kodeksu wyczerpującego, z czego zdawali sobie sprawę jego twórcy przewidując, że w razie luki w prawie sędzia ma się kierować starodawnymi zwyczajami.

Po pewnym czasie zaczęto domagać się rewizji statutu, a to w celu jego uzupełnienia i zlikwidowania luk, a także dopisania do niego przywilejów ziemskich; żądano nadto wydrukowania statutu, tak by treść jego lepiej doszła do wiadomości społeczeństwa. Kryty się wśród tych żądań postuluły natury politycznej: utwierdzenie przywilejów i żądana reforma sądownictwa na demokratyczny wzór polski miały uderzyć w możnowładztwo litewskie i zreformować mniej demokratyczne stosunki w Wielkim Księstwie. Toteż wielki książę, z poparciem możnowładztwa, zwlekał, ale ponawiane żądania sejmu litewskiego były natarczywe i w 1551 roku Zygmunt August zobowiązał się powołać komisję do poprawy statutu. Komisja miała być dziesięcioosobowa, w tym „pięciu osób zakonu rzymskiego, a drugie pięć osób zakonu greckiego”; zachowanie parytetu religii było symptomatyczne dla stosunków społecznych panujących w Wielkim Księstwie.⁴ Ponadto do komisji weszli dygnitarze, urzędnicy oraz „doktorzy praw cudzoziemskich”. Ci ostatni odegrali w niej pewnie najważniejszą rolę, a byli to Augustyn Rotundus i Piotr Rojzjusz. Sekretarz wielkiego księcia Rotundus, prawnik i historyk, człowiek wielkiej wiedzy, był entuzjastą prawa rzymskiego. Jeszcze większym autorytetem w zakresie prawa był Rojzjusz, Hiszpan, wykształcony na uniwersytetach włoskich. Przybył do Polski na przełomie 1541/1542 roku i wykładał prawo rzymskie na Akademii Krakowskiej, ale zniechęcony negatywnym stosunkiem Polaków do prawa rzymskiego oraz ostrymi polemikami z głośnym konserwatywnym publicystą Stanisławem Orzechowskim, przeniósł się do Wilna.

Promulgowanie i wprowadzenie w życie II Statutu nastąpiło w 1566 roku. II Statut składał się z 14 rozdziałów i 368 artykułów, a więc był znacznie obszerniejszy od poprzedniego. Daje się zauważyć wysokie teoretyczne przygotowanie twórców II Statutu, a

³ J. Bardach: *Statuty litewskie (...)*, jw., s. 28–29; W. Hejnosz: *Statuty litewskie o prawo polskie (w:) Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r., t. I: referaty*, Lwów 1935, s. 197 i n., passim. Zob. też: S. Ehrenkreutz: *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na statuty litewskie (w:) tamże*, s. 194 i n.; K. Koranyi: *O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529 (Studium prawno-porównawcze)*, (w:) *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 123 i n.

⁴ J. Bardach: *Statuty litewskie (...)*, jw., s. 30 i n.; I. I. Lappo: *Litovskij Statut 1588 goda*, t. I, cz. 1. Kaunas (Kowno) 1934, s. 3–8 i n. Zob. też: S. Kutrzeba: *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, Lwów—Warszawa—Kraków 1926, t. II, s. 73; F. Piekosiński: *Statut litewski, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU w Krakowie”*, og.zb. t. XXXIX (seria II, t. XIV), Kraków 1900, s. 103 i in.

w efekcie dojrzałość stworzonego systemu. Spisany w oficjalnym języku ruskim, został wkrótce przetłumaczony na język polski i łaciński. W znacznie szerszym — aniżeli w I Statucie — zakresie dokonała się recepcja prawa rzymskiego. Doskonając i rozwijając normy starego Statutu, twórcy II dokonywali z reguły adaptacji romanistycznych pojęć prawnych.

Unia lubelska z 1569 roku nie mogła nie wpłynąć na treści statutu, który zawierał całe rozdziały dotyczące stosunków ustrojowych. W związku z tym już na tymże sejmie lubelskim 1569 roku postanowiono powołać komisję do poprawy II Statutu, m.in. z udziałem znanego z pracy nad II Statutem Rotundusa. Z panów rady zasiadł w niej biskup wileński Walerian Suszkowski i kasztelan Malcher Szemiet; później uczestniczyli w pracach kanclerz Ostafi (Eustachy) Wołłowicz i podkanclerzy Lew Sapieha. W skład komisji wchodził też przedstawiciel województw i odegrali oni istotną rolę; ponadto co do treści poprawy wypowiadały się też sejmiki litewskie, co razem wskazuje na postępujący proces demokratyzacji stosunków społecznych na Litwie. Konstytucja (ustawa) sejmu lubelskiego z 1569 roku stanowiła, że deputaci do poprawy Statutu litewskiego „Statut polski (tj. Łaskiego — A.L.) mają przed się wziąć, a co najbliżej w nim prawa litewskie zgadzać, aby już we wszystkich państwach naszych jako w jednej Rzeczypospolitej jednaka a nieodwłoczna sprawiedliwość ludziom iść mogła”. Ze swej strony Polacy widzieli w unifikacji prawa obu części Rzeczypospolitej czynnik, który pozwoliłby na przełamanie impasu kodyfikacji prawa polskiego. Toteż na sejmie 1587 roku pod nieobecność Litwinów postanowiono, że „korektura Statutu taka ma być, aby z obu, to jest polskiego i litewskiego, co by potrzebnego było, w jeden się zniósło”.⁵ Do unifikacji jednak nie doszło, albowiem strona litewska upatrywała w odrębności swojego prawa sądowego element swojej tożsamości politycznej w łonie sfederowanej Rzeczypospolitej.

Powołana w 1569 roku komisja powinna była przedstawić „poprawę” na następnym sejmie, to znaczy tym, który zebrał się w Warszawie w 1570 r. Sejm ten, zajęty sprawami innowierców oraz ciągnącą się sprawą niepostuszeństwa Gdańska, nie zajął się Statutem; nie zostawił zresztą konstytucji. Podobnie była w dwa lata później. Potem przyszło bezkrólewie. Na sejmie koronacyjnym 1574 roku okazało się, że gotowego materiału jest niewiele, bo dopełniono i poprawiono zaledwie jeden, chociaż obszerny, artykuł (później zatytułowany „O sędziach i sądach”), co sejm i król Henryk przyjął i co wpisano w Statut jako poprawę częściową. W uniwersałach sejmikowych z jesieni 1577 roku król Stefan Ba-

⁵ Volumina legum, wyd. J. Ohryzko, t. II, Petersburg 1859 (dalej w skrócie: VL), s. 101; J. Bardach: Statuty litewskie (...), jw., s. 40; tenże: Zatwierdzenie III Statutu litewskiego przez Zygmunta III Wazę, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1978, t. XXX, z. 2, s. 39 i n.; I.I. Lappo: Litovskij Statut (...), jw., t. I, cz. 1, s. 186 i n., 374, 377 i n.

tory zachęcał, aby wszystko, co z poprawy statutu jest gotowe, przynieść na sejm styczniowy 1578 roku. Rzeczywiście, postawie litewscy przynieśli projekt poprawy szeregu artykułów, dotyczących głównie procesu. Artykuły te sejm wpisał w Statut.⁶ Na sejmie warszawskim 1579/80 roku panowie rady i postawie litewscy złożyli prośby o nadanie im Trybunału Głównego Litewskiego, na wzór Koronnego, i „niektórych artykułów poprawy Statutu”. Konstytucja tego sejmiku nie doszła. Trybunał otrzymała Litwa w 1581 roku, ale co do poprawy Statutu postanowiono, by projekt został przedstawiony sejmowi następnemu.⁷

Na sejmie elekcyjnym brak wzmianki o poprawie Statutu. W toku ostrej, w tym zbrojnej, rywalizacji kandydatów i stronnictw Litwini długo zachowywali stanowisko neutralne, nie popierając żadnego kandydata. Zygmunt III Waza, chociaż zaprzysiągł był już *Pacta conventa* i odbył koronację, przecież nadal niepewny był tronu. Kontrkandydat arcyksiążę Maksymilian Habsburg, aczkolwiek odparty spod Krakowa, dużymi siłami zmierzał ku Wielkopolsce, mając wsparcie swojego stronnictwa w Polsce; maksymilianistom przewodzili słynni Zborowscy. 24 stycznia 1588 roku padło rozstrzygnięcie: pod Byczyną hetman Jan Zamoyski rozbił Austriaków i ich polskich stronników; sam Maksymilian oraz Andrzej Zborowski i inni dostali się do niewoli; na placu boju zostało 3 tysiące nieprzyjaciół Wazy.

Kiedy jednak 27 stycznia poselstwo litewskie otrzymało audyencję u króla Zygmunta, wieść spod Byczyny nie dotarła jeszcze na dwór królewski. Miało to istotne znaczenie, bo za cenę złożenia przysięgi Zygmuntowi Litwini wytargowali wiele: współwładztwo nad Inflantami oraz przywilej zatwierdzający III Statut litewski. Ten ostatni król wydał nazajutrz, tj. 28 stycznia 1588 roku, bez sejmiku. Umyślny spod Byczyny przybył później. Tak oto wszedł w życie, z mocą od 6 stycznia 1589 roku, III Statut litewski.

Właściwy tekst Statutu poprzedzony został dedykacjami Lwa Sapiehy, podkreślającymi ideę państwa prawnego, którego celem jest obrona praw i wolności obywateli, a władza jest posłuszna prawu. W ujęciu tym naród sam występował jako twórca prawa, któremu podporządkowany jest również władca. Statut III też dzielił się na 14 rozdziałów, ale liczba artykułów znowu znacznie wzrosła, bo wynosiła teraz 488. Wpływy prawa polskiego uwidoczniły się głównie w urządzeniach ustrojowych, co zresztą było celem skorygowania poprzedniego Statutu, a mianowicie uzgodnienie ustroju wewnętrznego Wielkiego Księstwa z ustrojem Polski w warunkach ściślejszego związku po 1569 roku. Poza tym jednak ustawodawcy litewscy pilnie przestrzegali odrębności swojego prawa, reprezentującego zresztą wyższy poziom aniżeli polskie, akceptowali jednakże polskie myśli i koncepcje postępowe. Przykładowo: w całej pełni recypowano, wpisując go w Statut, akt kon-

⁶ VL, t. II, s. 186; I.I. Lappo: Litovskij Statut (...), jw., t. I, cz. 1, s. 381—389 i n.

⁷ VL, t. II, s. 210.

federacji warszawskiej z 1573 roku o tolerancji religijnej, chlubej polskiej myśli politycznej w dobie wojen i masakr religijnych w Europie. Recypowano także w III Statucie niektóre poglądy Andrzeja Frycza Modrzewskiego w odniesieniu do kary za mężobójstwo: w miejsce główniczyzny wprowadzono karę śmierci za umyślne mężobójstwo niezależnie od stanu społecznego sprawcy i ofiary. Nowoczesność rozwiązań splatała się z typową dla tej doby tendencją do zaostrzenia represji karnej. W nauce przeważa pogląd, że w zakresie prawa sądowego III Statut w znacznym stopniu powtarzał rozwiązania II Statutu i istnieje o wiele większa zbieżność między Statutami II i III, aniżeli między I i II; między innymi dotyczy to wpływów prawa rzymsko-kanonicznego na Statuty.⁸

Statut III również spisany był w języku ruskim i niezwłocznie wydrukowany; wkrótce ukazały się liczne tłumaczenia polskie i do końca I Rzeczypospolitej drukowano III Statut już tylko w języku polskim.⁹

Podobnie jak w Statutach poprzednich, również w III Statucie przyjęta została zasada jego powszechności, co szczególnie uwioczniało się w sferze prawa karnego, ale nie oznaczało równości wobec prawa. W każdym razie powszechny charakter prawa skodyfikowanego w Statutach stawiał je wysoko w dobie feudalnego zróżnicowania stanowego społeczeństw; w szczególności różniło to wyraźnie prawo litewskie od polskiego, cechującego się wielością źródeł i głębokimi przedziałami stanowymi. Ważny i znamieny był przepis o prawie posiłkowym, wprowadzony ponownie do III Statutu po pominięciu kwestii prawa posiłkowego w II Statucie. Postanowiono, że „gdzieby czego w tym Statucie nie dostawało, tedy sąd przychylając się do bliższej sprawiedliwości, według sumienia swego i przykładem inszych praw chrześcijańskich to odprawować i sądzić ma” (rozd. IV, art. 54). Ówczesni interpretowali ten przepis jako upoważniający do posiłkowego postępowania się prawem rzymskim, jako prawem wspólnym narodom chrześcijańskim. Daje tu o sobie znać wyraźna tendencja racjonalistyczna połączona z odwołaniem się do prawa „uczonego”.

⁸ R. Taubenschlag: Wpływy rzymsko-bizantyjskie w drugim Statucie litewskim, Lwów 1933, s. 36 (244). Zob. też I.I. Lappo: Litovskij Statut (...), jw., t. I, cz. 1, s. 1 i n.

⁹ I. Daniłowicz: Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe”, poczet nowy t. XIII, Wilno 1937, s. 89 i n.; S. Ptaszycki: Nieco o trzecim statucie litewskim i normach prawnych po nim na Litwie (w:) Księga pamiątkowa ku czci O. Balzera, t. II, Lwów 1925, s. 2 (299) i n. Zob. też: W. Kwiatkowski: Ze studium o języku urzędowym Wielkiego Księstwa Litewskiego (w:) Alma Mater Vilnensis, t. V, Londyn 1958, s. 133; M.T. Lizisowa: Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu litewskiego, Kielce 1984, passim.

W zakresie prawa karnego materialnego charakterystyczne było zaostrożenie represji karnej w ciągu owych 60 lat redagowania trzech Statutów; rosła liczba czynów zagrożonych karą śmierci. Wiązało się to z odchodzeniem od przestarzałego systemu kompozycyjnego jako podstawowego dla prawa karnego (głównie), chociaż system ten został zachowany jako uzupełniający dla systemu kar publicznych, a więc tym samym kary kompozycyjne w większym stopniu nabierały cech odszkodowania.¹⁰ Odchodzenie od systemu kompozycyjnego było zjawiskiem typowym w ówczesnej Europie, chociaż nietypowym dla stosunków polskich. Ważne przy tym, że w odróżnieniu od prawa polskiego prawo karne litewskie szło w swoim rozwoju w kierunku pewnego niwelowania różnic stanowych, chociaż w warunkach systemu feudalnego nie można oczywiście oczekiwać w tym zakresie zbyt wiele. Ciekawe i chwalebnie nietypowe dla stosunków europejskich było dość silne występowanie elementów humanitarnych w prawie i procesie karnym. Humanitaryzm przejawiał się w przyjęciu nowoczesnej reguły *in dubio pro reo*: sąd „w rzeczach wątpliwych skłonniejszy ma być ku wyzwoleniu, niżli ku karaniu” (rozd. XIV, art. 3); o wprowadzenie tej reguły do prawa filozofowie zaczęli walczyć dopiero w dwa wieki później. Kazuistycznie wprowadzono zasadę ograniczenia odpowiedzialności nieletnich do lat 16 (rozd. XIV, art. 11), przy czym warto zwrócić uwagę na nowość i humanitarnie wysoko określoną ową granicę wieku; ówczesni żyli krócej i 16 lat znaczyło więcej aniżeli obecnie. Względnie dużo uwagi poświęcono pomocy udzielanej ubogim; przy ściąganiu kar sądowych prawo statutowe polecało sędziom mieć wzgląd i „odpuszczać” kary ludziom ubogim i sierotom, ale nie swawolnikom (rozd. IV, art. 101).

Statut zapewniał szerokie możliwości obrony zarówno w znaczeniu materialnym jak i formalnym. Kilka obszernych artykułów w rozdziale IV Statutu uregulowało kwestie zastępstwa procesowego, ale jeśli w sprawie stawał zastępca procesowy, który nie odpowiadał warunkom formalnym, a strona sama nie mogła bronić swojej sprawy („nie umiając sam mówić i rzeczy swej sprawować”), to sąd powinien być zastępcę dopuścić. Godny cytowania jest przepis o wyznaczaniu ludziom ubogim zastępcy procesowego z urzędu, zresztą nie tylko w sprawach karnych, ale zawsze, gdy zajdzie tego potrzeba: „Ktemu gdzie by kto nie mogąc i nie umiając sam mówić, i rzeczy swej u sądu sprawować, a przez ubóstwo i niedostatek swój, sam sobie prokuratora (tj. zastępcy procesowego, obrońcy — A.L.) sposobić nie mógł, jako wdowy i sieroty, a prosiliby urzędu o prokuratora, tedy urząd ma takowemu prokuratora darmo przydawać i kazać od nich u prawa mówić, a prokurator ma w tym urzędowi być posłuszen.” Podob-

¹⁰ A. Dubieński: Głównie w statucie litewskim trzecim, Lwów 1906, s. 3, 42 i n., 72 i n.

nie „w obrażeniu Majestatu Naszego i My Hospodar obiecujem prokuratorów stronie obwinionej dawać, potemuż i ludziom ubogim i niedostatecznym. Także się i sąd główny przeciwko ludziom ubogim zachować ma.” (rozdz. IV, art. 57). Być może były to wpływy prawa polskiego, gdzie prawo do obrony i zastępstwa procesowego miało długie i dobre tradycje.

W zakresie techniki ustawodawczej można dostrzec dość udane — jak na owe czasy — wysiłki zmierzające do odchodzenia od kazuistyki w kierunku ogólnego, abstrakcyjnego konstruowania dyspozycji przepisów, chociaż na prawdziwe sukcesy kodyfikatorów w tym zakresie przyjdzie jeszcze czekać ponad dwa stulecia. Obok rozwiązań zaskakująco nowoczesnych, niekiedy nawet wyprzedzających epokę, trafiały się relikty dawnych zwyczajów, jak na przykład krwawej zemsty w prawie karnym i inne. W sumie jednak prawo statutowe stanowiło udane połączenie pierwiastków rodzimych z prawem „uczonym” rzymsko-kanonicznym i oświeconymi ideami Odrodzenia. Był III Statut jedną z najznakomitszych kodyfikacji europejskich czasów przedoświeceniowych, o czym zresztą pośrednio świadczą jego dzieje i zasięg wpływów.

Statut III pełnił rolę prawa posiłkowego względem polskiego prawa ziemskiego i był stosowany w tym charakterze w praktyce sądów szlacheckich aż do końca Rzeczypospolitej. Człotowi pisarze prawnicy, jak Mikołaj Żalaszowski w XVII wieku czy Teodor Ostrowski w XVIII stuleciu, traktowali prawo litewskie jako posiłkowe w stosunku do prawa polskiego. W 1768 roku doszło do bezpośredniej recepcji ustawowej dwóch przepisów statutu do prawa polskiego, przy czym przejęto ze statutu myśl Modrzewskiego o karze śmierci (zamiast główszczyzny) za umyślne męźobójstwo — niezależnie od stanu społecznego sprawcy i ofiary. W czasach stanisławowskich w toku dość licznych prób kodyfikacji prawa polskiego Statut litewski oficjalnie powoływany był jako wzór i źródło, z którego powinni czerpać kodyfikatorzy. I tak w 1768 roku sejm polecił przygotować „projekt korektury prawa najpierw ze statutu litewskiego, potem z korektury pruskiej”. W 1776 roku Stanisław August w przemówieniu sejmowym przy okazji powoływania komisji kodyfikacyjnej Andrzeja Zamoyskiego wyraził życzenie, „abyśmy na ostatek doszli do tego szczęścia w Koronie, którym się Litwa szczyci”, i wzmiankował, że wiele województw koronnych życzy sobie rozciągnięcia na nich mocy Statutu litewskiego. Gdy w 1790 roku powstał pierwszy projekt powołania komisji do skodyfikowania prawa sądowego, „deputacja najprzód Statut W.Ks. Litewskiego do przejrzania i przyjęcia ogólnie na cały kraj przedsięwzięmie”.¹¹ I podobnie jak w XIV wieku, Litwini podtrzymali w dobie Sejmu Czteroletniego swoje tradycje odrębności prawa sądowego, nie godząc się na jedną komisję kodyfikacyjną Kodeksu Stanisława Augusta. Przy okazji powoływania tych komisji, w głośnym przemówieniu sejmowym

¹¹ J. Bardach: Statuty litewskie (...), jw., s. 68.

28 czerwca 1791 roku Hugo Kołłątaj chwalił III Statut litewski jako księgę, „której bez winnego uwielbienia wspominać nie można”, i wywodził, że „dwa przeto dzieła, Statut Łaskiego i Statut Litewski, powinny być wzorem, przyszłej deputacji (...)”.¹²

Wpływ Statutu sięgał także poza Rzeczpospolitą, mianowicie na prawo rosyjskie. Fundamentalna dla państwa carów kodyfikacja rosyjska, tj. obowiązujące przez blisko dwa stulecia Soborowe ułożenie (*Sobornoje ułożenije*) z 1649 roku, bardzo wiele korzystała z tekstu Statutu litewskiego; na marginesach oryginalnego zwoju Soborowego ułożenia znajduje się 56 adnotacji o zaczerpnięciu treści ze Statutu Wielkiego Księstwa. Niektórzy badacze doszli nawet do przekonania, że sześć rozdziałów Soborowego ułożenia stanowi wierne tłumaczenie lub przynajmniej ścisłą przeróbkę III Statutu.¹³ Kiedy pod koniec pierwszej połowy XVIII wieku carat podjął próbę kodyfikacji prawa sądowego na lewobrzeżnej (należącej do Rosji) Ukrainie, w przygotowywanym (ale ostatecznie nie zatwierdzonym) przez komisję projekcie znalazło się aż 1033 powołań na III Statut litewski.¹⁴

Podczas insurekcji kościuszkowskiej, mimo stworzenia zupełnie nowego systemu prawnego, na Litwie powoływano się jednak na Statut Wielkiego Księstwa.¹⁵

III Statut litewski przetrwał rozbiory i obowiązywał na dawnych terenach aż do 1840 roku, kiedy to na ziemie byłej Rzeczypospolitej znajdującej się pod zaborem rosyjskim (na wschód od Królestwa Polskiego) rozciągnięto obowiązujący w Rosji od 1835 roku Zwód praw cesarstwa rosyjskiego.*

¹² Kodeks Stanisława Augusta — Zbiór dokumentów, wyd. S. Borowski, Warszawa 1938, s. 17—18.

¹³ J. Bardach: Statuty litewskie (...), jw., s. 62 i n.; D. Czerna: Sobornoje ułożenije 1649 roku, Zagadnienia społeczno-ustrojowe, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 56 i n. Nieco inaczej I. Kwiatkowska: Prawo karne w kodyfikacji rosyjskiej 1649 r., Warszawa—Kraków 1984, s. 124—127.

¹⁴ J. Bardach: Statuty litewski (...), jw., s. 62; tenże: Sądy i postępek sądowy na lewobrzeżnej Ukrainie w XVII—XVIII wieku, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, t. XX, z. 2, s. 133; L. Pauli: Iz issledowanij istočnikov ukrajskoj kodifikacii prava, „Archivum Iuridicum Cracoviense” 1969, t. II, s. 189 i n.

¹⁵ A. Lityński: Przystępstwo zdrady kraju w prawie karnym powstania kościuszkowskiego, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, t. XXVIII, z. 1, s. 79.

* Już po oddaniu niniejszego artykułu do druku ukazała się rozprawa prof. J. Bardacha pt.: Wielkim pomnikiem prawodawstwa jest litewski Statut (w 400-lecie III Statutu), PiP nr 7/88, s. 3—14.